

BAXŞƏLİYEV SAMİR FAZİL OĞLU
Azərbaycan Müəllimlər
İnstitutunun müəllimi
baxsaliyevsamir@yahoo.com

TRABLİSQƏRB VƏ BALKAN SAVAŞLARI ƏRƏFƏSİNDƏ TÜRKİYƏ-RUSIYA MÜNASİBƏTLƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ AZƏRBAYCAN MƏTBUATINDA

Açar sözlər: Rusiya, vəziyyət, savaş, imperiya.

Ключевые слова: Российская, ситуация, война, империя.

Key words: Russian, situation, war, empire.

Məqalədə Türkiyə tarixində son dərəcə ciddi nəticələr törətmiş olan Trablis və Balkan savaşlarının savaşları ərafəsində Türkiyə-Rusiya münasibətləri məsələləri, bununla əlaqədar baş verən hadisələrin o dövrdə Azərbaycan mətbuatında öz əksini tapması məsələlərindən bəhs edilir. Bildirilir ki, həmin dövrə aid qəzet və jurnallarda gedən bütün yazılarda müəlliflər baş vermiş hadisələrə sadəcə seyrçi mövqelərdən yanaşmamış, qardaş xalqın bütün problemlərini özününkü hesab etmişdir. Çar senzurasının bütün qadağanlarına baxmayaraq, Azərbaycanın qəzet və jurnallarında, Rusiyanın da böyük Avropa dövlətləri kimi, Türkiyəyə qarşı münasibətdə apardığı qərəzli siyasətdən konkret faktlarla ətraflı bəhs edilirdi. Bu yazılarda, çoxlu faktlarla Türkiyə hökumətinin hadisələrin axarını dəyişməkdə ləng tərpənməsi də göstərilir.

Türkiyə tarixində son dərəcə ciddi nəticələr törətmiş olan Trablis və Balkan savaşlarının savaşları ərafəsində Türkiyə-Rusiya münasibətləri məsələləri, bununla əlaqədar baş verən hadisələrin o dövrdə Azərbaycan mətbuatında öz əksini tapması çox aktual mövzulardan biri olmuşdur. Azərbaycanın qəzet və jurnallarında yazılarda müəlliflər baş vermiş hadisələrə sadəcə seyrçi mövqelərdən yanaşmamış, qardaş xalqın bütün problemlərini özününkü hesab etmişdir(2-s.142). Çar senzurasının qadağanlarına baxmayaraq, o dövr Azərbaycan mətbuatında, Rusiyanın da böyük Avropa dövlətləri kimi, Türkiyəyə münasibətdə apardığı qərəzli siyasətdən konkret faktlarla bəhs edilirdi. Lakin iki ölkə arasında münasibətlərin pisləşməsinin kökləri çox əvvəlki onillərə gedirdi.

1877-1878-ci illərin Osmanlı-Rus savaşı «Şərqi Məsələsi»nin mühüm bir mərhələsini təşkil edirdi. Bu savaş nəinki Osmanlı-Rus münasibətlərinin son mərhələsini istiqamətləndirmiş, həm də, bəhs edilən dövrdə Qərbin Osmanlı dövlətinə münasibətlərinin müəyyənləşməsində də mühüm rol oynamışdı.

Rusiya daim Osmanlı dövlətinin çətinliyə düşdüyü anlardan istifadə edərək ona zərbə endirməyə, zəiflətməyə və son anda mirasına yiyələnməyə çalışmışdır(1-s.148). Rusiya həm Avropada, həm də Asiyada yayılmağa çalışırdı. Bu siyasi hədəflərinə çatmaqda isə Osmanlı imperatorluğunu ən böyük maneə kimi görürdü. Avropada, daha doğrusu, Balkanlarda yayılma siyasətində pravoslav xalqların hüququnu qorumaq iddiası ilə çıxış edirdi. 1774-cü il Qaynarca sülh müqaviləsi ilə o, «Pravoslavları himayə haqqı»nı əldə etdi(12-s.132). Bundan istifadə edərək 1853-1856-cı illərin Krım savaşına qədər Balkanlarda təhrikçi fəaliyyətlərə girişdi. XIX yüzilin sonlarından başlayaraq (Fransız inqilabından sonra) milliyətçilik hərəkatının getdikcə güclənərək ön sıraya çıxması və Osmanlı dövlətində müsəlman olmayan təbəələr ilə bağlı islahat tədbirlərinin başlanması Rusiyaya pravoslavizm hərəkatından öz məqsədi üçün istifadə etmək imkanı verdi. Pravoslavizm ilk öncə slavyanlar arasında dil və milli mədəniyyət birliyindən çıxış edən bir hərəkat idi(10-s.67). Ancaq Rusiya ona siyasi rəng verərək özünün yayılma siyasətinin alətinə çevirdi(10-s.67-68).

1853-1856-cı illərin Krım savaşında məğlubiyyət nəticəsində Rusiya ağır zərbə aldı. 1856-cı il Paris sülh müqaviləsinin şərtləri onun əleyhinə idi. Bu müqaviləyə əsasən o, Qara dənizdə donanma saxlaya və tərsənə qura bilməzdi(14-s.36). Müqavilənin ağır şərtlərindən qurtulmaq üçün Rusiya

fürsət gözləyirdi. XIX yüzilin ikinci yarısında Avropada getdikcə genişlənən milliyyətçilik hərəkatı və qüvvələr nisbətinin dəyişməsi belə bir imkanı yaratdı. Belə ki, İtaliya 1870-ci ildə, Almaniya 1871-ci ildə milli birliyini başa çatdırdıqdan sonra Avropada siyasi durum dəyişdi. Almaniya hətta özünün imperatorluğunu elan etdi. Alman birliyində baş rolunu Prusiya oynamış, o, Avstriya və Fransa ilə savaflarda qalib gəldikdən sonra Alman birliyini öz ətrafında qura bilmişdi.

Almaniya və İtaliya Avropanın siyasi səhnəsinə İngiltərə, Fransa, Avstriya-Macaristan və Rusiyanın rəqibi kimi daxil oldular. Bundan sonra Avropada siyasi çaxnaşmalar sürətlə bir-birinin ardınca gəlməyə başladı. Rusiya bundan istifadə edərək Paris müqaviləsinin Qara dənizin bitərəf dəniz olmasına və silahdan təmizlənməsinə dair maddələrini birtərəfli olaraq ləğv etdi və 13 mart 1871-ci il tarixli London müqaviləsiylə Qara dənizdə donanma saxlamaq hüququnu böyük dövlətlərə təsdiqlətdi(14-s.257).

Osmanlı dövlətinin təbəələri arasında milliyyətçilik hərəkatı ilk öncə xristian kütlələr arasında - Balkanlarda, Anadolunun xristian zümrələri arasında genişləndi. Rusiyaya arxalanan panslavyanistlər bu bölgələrdə qızğın fəaliyyət göstərərək xalqı dövlətə qarşı üsyana təhrik edirdilər. Nəticədə Balkanlarda qarışıqlıq sürətlə artmağa başladı. Yunanıstan 1829-cu ildə müstəqillik əldə etdi, bunun ardınca Serbistan, Qaradağ və Rumıniya muxtariyyət qazandılar. Müxtəlif siyasi və sosial təzyiqlərin qarşısını almaq məqsədilə Osmanlı hökuməti 1870-ci ildə müstəqil Bolqar kilsəsinin quruluşunu qəbul etməyə məcbur oldu(6-s.257). Bu bolqarların tam müstəqilliyə gedən yolda uğurlu addımı idi.

XIX yüzilin 70-ci illərində Balkanları Osmanlı dövləti əleyhinə yeni bir üsyan dalğası bürüdü. Baş təhrikçi isə Rusiya idi. Xüsusilə Hersek və Bolqarıstanda üsyan daha amansız oldu. Bu hadisələr ilə bağlı olaraq dövrün yeganə milli qəzeti olan «Əkinçi» özünün 21 avqust (2 sentyabr) 1875-ci il tarixli sayında belə yazırdı: «Keçən nömrədə Qerdseqovinədə (Hersekdə – S.B.) olan döyüşlərdən xəbər verdik. O vilayət Bosna vilayətinin bir hissəsidir, onun 300 min sakini var. Onların çoxu slavyan millətidir. Çünki o yerin (Hersekin – S.B.) ortasında yerləşən Serb və Qaradağ əyalətləri həmçinin slavyanlardır və keçmişdən Osmanlıya tabe olublar, ona görə də adları çəkilən əyalətlərin əhli gizli surətdə sərhəddi keçib Qerdseqovinə sakinlərinə kömək edirlər. Bu səbəblərə görə haqqında danışılan döyüş şiddətlənib və Osmanlı və Osmanlı hər tərəfdən o taya əsgər göndərib»(4-s.49). Qəzet 20 sentyabr (2 oktyabr) 1875-ci il tarixli 5-ci sayında isə bildirdi: «İstanbuldan Биржевой ведомости» qəzetinə yazırlar ki, Qerdseqovinə qiyamı məlum olan zaman Osmanlı ona əhəmiyyət vermirdi.

Elə ki, xəbər gəldi ki, ətrafda olan xaçpərəstlər qiyama kömək edirlər və bu işdə slavyan millətinin birləşmək məqsədi var və slavyanların başçısı Rus dövləti onların tərəfini saxlayacaqdır, o zaman Asiya və Afrika qitələrindən əsgərləri İstanbula gətirib gəmi ilə Qerdseqovinəyə göndərdilər(4-s.49-50). Göründüyü kimi, «Əkinçi» çar senzurasına görə çox ehtiyatla da olsa, Balkanlarda baş verən üsyanların baş təşkilatçı və təhrikçisinin Rusiya olduğunu «Əkinçi» məharətlə bildirirdi. Osmanlı hökuməti bu üsyançılara qarşı tədbir gördükdə Avropa ictimai fikri və Rusiya bu tədbirlərə qarşı çıxır, Osmanlı hökumətini geri çəkilməyə məcbur edirdi. Rusiya savaşa başlamaq hədəsiylə Osmanlı dövlətini üsyan hərəkatını aradan qaldırmağa qoymurdu.

Balkanlarda siyasi durum getdikcə pisləşdikcə böyük dövlətlər işə daha yaxından müdaxilə edirdilər. Burada Rusiyadan başqa İngiltərə və Avstriya-Macaristan da fəallıq göstərirdi. Hər üç dövlət Balkanlardakı xristian təbəə üçün Osmanlı dövlətinin islahatlar keçirməsini istəyirdilər. Ancaq bölgədə üstün mövqə əldə etmək məsələsində onların arasında rəqabət var idi. Rusiya Osmanlıyı Balkanlardan tamamilə çıxarmağı və orada öz hökmranlığını qurmağı, Avstriya-Macaristan isə Egey dənizinə çıxmar istəyirdi(5-s.185). İngiltərə isə Egey dənizinə çıxmaqda Avstriyaya mane olmaq üçün hələlik Osmanlı dövlətini müəyyən ölçüdə müdafiə edirdi. Ancaq bu yaxın olma müvəqqəti xarakter daşıyırdı. Beləliklə, XIX yüzilin ikinci yarısında Balkan böhranı "Şərqi Məsələsi"nin bir ifadəsinə çevrilərək beynəlxalq xarakter daşıyırdı(13-s.106). Rusiya Balkan böhranını təkbəşinə həll edə biləcəyini açıqca bildirirdi. Bu isə İngiltərəni narahat etdi və Balkanlarla bağlı muxtariyyət və islahat məsələsini müzakirə etmək üçün konfrans çağırılmasını irəli sürdü. Nəhayət, 23 dekabr 1876-cı il tarixində İstanbulda belə bir konfrans toplandı. Konfransda Osmanlı dövləti, İngiltərə, Rusiya,

Avstriya-Macaristan, Fransa, Almaniya və İtaliya hər birindən iki nümayəndə olmaqla iştirak etdi(6-s.221).

«Əkinçi» 4 yanvar (16 yanvar) 1877-ci il tarixli sayındakı «Təzə xəbərlər» rubrikasında yazırdı: «Dekabrın 11-dən (dekabrın 23-dən – S.B.) İstanbuldan yazırlar ki, bu gün konfrans, yəni sülh barəsində olan məclis açıldı. Osmanlı dövlətinin xarici işlər naziri Səfvət Paşa konfransın sədri, Qara Teodor əfəndi və Sərkis əfəndi isə onun katibləri seçildilər. İştirak edən nümayəndələr öz aralarında danışıqlar nəticəsində müəyyən edilən şərtləri konfransın sədrinə təqdim ediblər və Səfvət Paşa deyib ki, bu şərtlərə görə Osmanlı dövlətinin Nazirlər Şurası baxdıqdan sonra cavab versin.

Keçən nömrədə çap elədiyimiz tellərdən (teleqramlardan – S.B.) məlum olur ki, baş nazir Midhət Paşa Osmanlı dövləti adından konfrans iştirakçılarına bildirib ki, Osmanlı dövləti yeni qanun verib və öz təbəələrinin hamısının hüququnu artırıb. Ona görə də bir – iki vilayətə əlahiddə hüquq verə bilməz və bu şərtlərin heç birinə razı deyil. Sonra Rusiya və İngiltərə nümayəndələri bildiriblər ki, əgər Osmanlı dövləti o şərtləri qəbul etməsə, onlar İstanbuldan çıxıb gedəcəklər. Lakin sonra gələn teleqramlardan belə məlum olur ki, konfrans iştirakçıları o şərtlərə yenidən baxmağı və 2 ay döyüşlərə ara verməyi qərara alıblar(4-s.328).

Osmanlı hökuməti bu konfransın əhəmiyyətini ortadan qaldırmaq, onu təsirsiz etmək məqsədilə həmin gün konstitusiyayı - Qanuni-Əsasını qəbul etdiyini və qüvvədə olduğunu bildirdi. Ancaq əslində Balkan xalqlarının mənafeyini deyil, öz mənafeələrini düşünən böyük dövlətlər Osmanlı hökumətinin bu qərarına əhəmiyyət vermədilər. Konfrans işinə davam edərək Bosna-Hersek və Bolqarıstana muxtariyyət verilməsi, Serbistan ilə Qaradağın isə torpaqlarının genişləndirilməsi haqqında Osmanlı hökuməti qarşısında təkliflər irəli sürdü. Ancaq Osmanlı hökuməti 18 yanvar 1877-ci il tarixində yüksək dərəcəli şəxslərin iştirak etdiyi məclis toplayaraq səsbirliyi ilə Tərsənə Konfransının qərarları adlanan bu təklifləri rədd etdi(4-s.221).

Bu hadisəni «Əkinçi» özünün 18 yanvar (30 yanvar) 1877-ci il tarixli sayındakı «Təzə Xəbərlər» rubrikasında belə şərh edirdi: «İstanbuldan gələn teleqramlardan məlum olur ki, konfrans təzədən açılıb, iştirakçı nümayəndələr əvvəllər hazırladıqları şərtlərə yenidən baxıblar, onları azaldaraq və dəyişdirərək yenisini hazırlayıblar. O şərtləri yenidən müzakirə etmək üçün Osmanlı dövlətinin 200 təmsilçisinin, o cümlədən müsəlman, xristian və yəhudi ruhanisinin də iştirak etdiyi Baş Məclisi çağırılıb. Midhət Paşa məclisə bildirib ki, şərtləri qəbul etsin. Ancaq Məclis iştirakçıları şərtlər ilə razılaşmayıblar. Buna görə də konfrans bağlanıb və Avropa dövlətlərinin konfransda iştirak edən səfirləri çıxıb gediblər və gedərkən də Osmanlı dövlətinə məlum ediblər ki, əgər bir dövlət Osmanlı dövləti ilə savaşa başlasa, Avropa dövlətləri o dövlətə mane olmayacaqlar»(4-s.339).

Bundan sonra Osmanlı dövləti ilə Rusiya arasında savaş təhlükəsi getdikcə artmağa başladı.

Böyük dövlətlər Balkan böhranının qarşısını özlərinə əlverişli şəkildə almaq üçün 31 mart 1877-ci il tarixində Londonda yenidən toplandılar və London protokolu deyilən sənədi imzaladılar(6-s.221).

London protokoluna görə Osmanlı hökuməti Bolqarıstan və Bosna-Hersekə islahat keçirməli, iki qəzayı isə Qaradağa verməli idi. Eyni zamanda, Qaradağ Osmanlı hökumətinin idarəsi altında olacaqdı. İslahatların keçirilməsinə böyük dövlətlərin İstanbul səfirləri nəzarət edəcəkdi. Serbistan ilə əldə edilən razılaşma da təsdiq edilirdi. Protokolda Avropa ölkələri bütün bu tədbirlərə görə Osmanlı dövlətinin Rusiya qarşısında torpaq bütünlüyünü təminat altına aldıklarını bildirirdilər. Bütün bunlardan başqa Rusiya öz təkliflərini ayrıca olaraq irəli sürmüşdü. Belə ki, Rusiya Balkanlarda hərbi tədbir görülməməsini, əslində ordunu tərxis etməyi irəli sürür və bu halda əsgərlərini Osmanlı sərhədlərindən uzaqlaşdıracağını bildirirdi. Osmanlı hökuməti bu tədbirləri özü üçün təhqiredici hesab etdi. Ona görə ki, əsgərlərin tərxis edilməsi milli təhlükəsizliyə zərbə demək idi. Artıq Osmanlı parlamenti açıldığına görə islahatlara da ehtiyac görülmürdü və islahatların keçirilməsinə Avropa dövlətləri nümayəndələrinin (səfirlərinin) nəzarət etməsini də Osmanlı hökuməti təhqir hesab edirdi. Bütün buna görə Osmanlı hökuməti 10 aprel 1877-ci il tarixində London protokolunu rədd etdi(6-s.222).

Rusiya London protokolunun rədd edilməsini savaşın səbəbi hesab edəcəyini əvvəlcədən bildirmişdi. O, İstanbul konfransı şərtlərinin Osmanlı dövləti tərəfindən rədd edilməsindən dərhal sonra

qızgınlıqla müharibə hazırlığına başladı. Bu həm də, vahid Alman dövlətinin meydana çıxması ilə Avropada pozulan tarazlıqdan öz məqsədi üçün istifadə etmək demək idi. Rusiya savaşa hazırlığını diplomatik sahədə apardı. Osmanlı dövlətini təklmək üçün əslində rəqibi olan Avstriya-Macaristan ilə 15 yanvar 1877-ci ildə gizli bir müqavilə imzaladı(13-s.114). Bu müqaviləyə görə, Türk-Rus savaşı baş verdikdə Avstriya-Macaristan bitərəf qalacaqdı. Bunun əvəzində Avstriya-Macaristan savaşa sonunda Bosna-Hersekə işğal etmək hüququ əldə edirdi. Rusiya isə Osmanlı dövlətindən Bessarabiyanı alacaqdı. İngiltərənin müdaxiləsinə yol verməmək məqsədilə Rusiya İstanbulu tutmayacaqdı. Boğazların statusunu dəyişdirməyəcəyi və yalnız Osmanlı hökumətini xristianların xeyrinə islahatlar keçirməyə məcbur etmək istədiyi haqqında İngiltərəyə təminat verirdi. Bu tarixdən Avstriya və Rusiya Almaniyanın müttəfiqi idi. Bu səbəbdən Almaniya kansleri O.Bismark Balkan məsələsinə görə də narazılıq yaranmasını istəmədiyinə görə Avstriya ilə Rusiya arasında müqavilənin imzalanması işinə rəhbərlik etmişdi. Fransa isə Almaniya təhlükəsinə görə, bunlara göz yumdu. Beləliklə, Rusiya diplomatik və hərbi baxımdan savaşa hazır oldu.

Yuxarıda da deyildiyi kimi Rusiya İstanbul Tərsənə konfransı və London protokolu ilə Osmanlı dövlətindən istədiyini əldə edə bilmədi. Bundan sonra Balkan slavyanlarının hüquqlarını qorumaq bəhanəsiylə Rumıniya torpaqlarını 24 aprel 1877-ci il tarixində keçərək Osmanlı dövlətinə qarşı savaşa başladı(11-s.102). Ərazisindən keçdiyi Rumıniyaya müstəqillik haqqında söz vermişdi.

Rusiya ilə Osmanlı dövləti arasında müharibənin başlanmasını "Əkinçi" qəzeti 1877-ci il 28 aprel(10 may) sayında belə xəbər verirdi: "Apreln 12-də (24-də- S.B.) böyük padşah imperator Kışinyov şəhərində hökm edib ki, qoşun Osmanlı sərhəddini keçsin, yəni, bizim Rus dövləti Osmanlı dövləti ilə müharibəyə başlayıb"(4-s.399). Savaşın əvvəlində Fransa, İtaliya, Avstriya və Almaniya savaşa dövlətlərə qarşı tərəfsiz olduqlarını elan etdilər. İngiltərə isə Boğazlar təhlükə qarşısında qalarsa, tərəfsiz qalmayacağını bildirdi(13-s.131). Savaş tezliklə həm Balkanlarda, həm də Güney Qafqazda çox şiddətli çarpışmalar xarakterini aldı. Savaş Balkan və Anadolu cəbhəsi olmaqla iki cəbhədə cərəyan etdi.

Rusiya Osmanlı dövlətinə nisbətən savaşa həm diplomatik, həm də hərbi baxımdan daha yaxşı hazırlanmışdı. Bu da özünü hər iki cəbhədə tezliklə göstərməyə başladı. Balkan cəbhəsində savaşa tərəflərin quru qoşunlarının miqdarında ciddi fərq yox idi. Hər iki tərəfdə təqribən 300 min hərbi vardı(11-s.109). Bununla belə, Osmanlı ordusunun yarısını yaxşı təlim görməmiş əsgərlər təşkil edirdi. Dunay çayında türklər müdafiə xətti qurdular. Ancaq 22 iyul 1877-ci il tarixində ruslar Dunayı keçə bildilər(11-s.111). Dunay çayı türk tərəfi üçün ən böyük və təbii müdafiə xəttini təşkil edirdi. Bu xəttin yarılması ilə ruslar Balkanlara doğru sürətlə irəliləməyə başladılar. Onlar iyulun 19-da Şipka keçidini ələ keçirdilər(11-s.114). Bundan sonra Osmanlı hökuməti hərbi komandanlıqda bəzi dəyişiklik etdi. Süleyman Paşa ümumi Balkan cəbhəsinin komandanı təyin edildi. Marşal Osman Paşa isə Plevnədəki ordunun rəhbərliyinə gətirildi. Osman Paşa Plevnədə tarixdə çox az görülmüş müdafiə xətlərindən birini qurdu və ruslara qarşı bütün dünyanın diqqətlə izlədiyi qəhrəmancasına mübarizə apardı. Şəhərə hücum edən rus orduları Osman Paşanın qüvvəsindən dəfələrlə çox idi. Bu az imiş kimi, 50 minlik Rumıniya ordusu da ruslar ilə birləşdi. Bu böyük qüvvəni Osman Paşa üç dəfə məğlubiyyətə uğrattı(11-s.190-196). Ruslar hücumla qalanı ala bilməyəcəklərini anlayaraq onu çox böyük bir qüvvəylə mühasirəyə aldılar. Osman Paşa artıq heç bir yerdən yardım almamasına baxmayaraq öz qüvvəsi ilə düşmən xətlərini yarıb mühasirədən çıxmağa çalışsa da, müvəffəq ola bilmədi və 10 dekabr 1877-ci il tarixində Osman Paşa ruslara əsir düşməsiylə Plevnə düşmən əlinə keçdi(11-s.201). Süleyman Paşa da Şipka keçidini geri almaq üçün çox şiddətli döyüşlər aparsa da məqsədinə çata bilmədi.

Plevnənin tutulmasından sonra rusların Ədirnəyə yolu açıldı və onlar 22 yanvar 1878-ci il tarixində Ədirnəni işğal edib, fevralın 6-da Çatalcaya yetişdilər və Yeşilköyə qədər irəlilədilər(6-s.213).

Ruslar Qafqaz hüduqlarını 160 minlik bir qüvvə ilə keçdilər, ancaq türklərin buna qarşı qüvvəsi təqribən 100 min idi. Bundan başqa türklər müdafiə savaşı aparmalı oldular. Ruslar sürətlə irəliləyərək Ərdəhan və Şərqi Bayeziti aldılar. Ancaq Əhməd Muxtar Paşanın Zivində ruslar üzərində çaldığı

qələbə ilə onların irəliləyişi dayandırıldı. Çar hökuməti bu məğlubiyyətə görə, cəbhə komandanlığında dəyişiklik etdi. Əhməd Muxtar Paşa 25 avqustda Gədiklər, 4 oktyabrda isə Yaxnılar savaşında rusları bir daha məğlubiyyətə uğratdı. Ancaq türklər bu qələbələrini inkişaf etdirə bilmədilər. Bunun da başlıca səbəbi rus tərəfinin canlı qüvvə, silah və hərbi sursat baxımından əlavə yardımlar almaqla getdikcə daha böyük qüvvəyə çevrilməsindən, bunun qarşısında isə türklərin belə yardımlar ala bilməməsindən ibarət idi. Nəticədə vəziyyət dəyişdi və ruslar çox böyük qüvvə ilə hücum keçərək Alacadağ və Dəvəboynu döyüşlərində türkləri məğlub etdilər(11-s.116). Bundan sonra Əhməd Muxtar Paşa nizamlı şəkildə öz ordusunu geri çəkərək Ərzurumda müdafiə xəttini təşkil etdi. Ruslar şiddətli şəkildə hücum keçsələr də, uğur qazana bilmədilər.

Balkanlarda rus ordusuna böyük yardım göstərildi. Belə ki, 10 dekabr 1877-ci il tarixində Plevnə ruslar tərəfindən alındıqdan sonra Serbistan və Qaradağ dekabrın 14-də Osmanlı dövlətinə qarşı müharibəyə başladılar(13-s.162). Hələ Plevnə savaşlarında ruslar ilə birləşərək Plevnəyə hücumda iştirak edən rumınlar da Bolqarıstanın şimal-qərb bölgəsində türklərə qarşı döyüşdülər. Yunanıstan da Osmanlı dövlətinin çətin bir duruma düşməsindən istifadə edərək Osmanlıya qarşı savaş elan etdi və Fessaliyanı ələ keçirdi(13-s.169). Beləliklə, Osmanlı dövləti başda Rusiya olmaqla beş dövlətin ağır hücumları qarşısında onlara qarşı savaşmalı oldu.

Türk orduları Balkan və Anadolu cəbhələrində üstün düşmən qüvvələrinin şiddətli hücumlarına mümkün olandan da yüksək dərəcədə müqavimət göstərdilər. Qazi Osman Paşa və Qazi Əhməd Muxtar Paşanın yüksək sərkərdəlik qabiliyyəti və vətənsəverliyi ilə Türk ordusu dünyanı heyrətə salan müqavimət örnəklərini göstərdi. Bütün bunlara baxmayaraq Osmanlı dövləti bu savaşda yenildi. Bu yenilmənin ən başlıca səbəbi Osmanlı dövlətinin beş dövlətə qarşı təkbaşına savaşması idi. Bundan sonrakı səbəbləri isə cəbhədə qazanılan qələbələrini türklərin inkişaf etdirə bilməməsi təşkil edirdi. Bu isə zabitlər arasındakı rəqabətin mövcudluğundan, canlı qüvvə və hərbi sursat baxımından əlavə yardımların olmamasından, daxili gərginliyin varlığından irəli gəlirdi.

Savaşın uğursuzluğunu görən Osmanlı hökuməti Rusiyaya savaşı dayandırmağı təklif etdi. Rusiya Osmanlı dövlətinin atəşkəs təklifini əvvəlcə qəbul etmədi. O, əsl hədəfi olan İstanbulla çatmaq istəyirdi. Ancaq Avropa böyük dövlətlərinin sərt tədbirləri nəticəsində fikrindən daşınmağa məcbur oldu. Belə ki, Avstriya-Macaristan səfərbərlik elan etdi, İngiltərə isə rusların İstanbulla yaxınlaşdığını və Boğazlar üçün təhlükə yarandığını görüb donanmasını İstanbul önlərinə yeritdi. Boğazlarda Rus təzyiqinin ortaya çıxmasını İngiltərə, Balkanların Rusiyanın əlinə keçməsinə isə Avstriya özü üçün təhlükəli hesab edirdi. Avropanın digər dövlətləri isə hələlik işə qarışmamağa üstünlük verdilər. Beləliklə, bu təzyiqlərə davam gətirməyən Rusiya barışıqı qəbul etməli oldu. 3 mart 1878-ci il tarixində Osmanlı dövləti ilə Rusiya arasında Ayastefanos (San-Stefano və ya Yeşilköy) sülh müqaviləsi imzalandı(14-s.161). Müqavilənin imzalanmasında Türkiyə tərəfindən Safvət Paşa və Saadulla bəy, Rusiya tərəfindən isə qraf N.P.İqnatyev və A.I.Nelidov iştirak edirdi. Osmanlı dövləti üçün ağır olan bu sülhün şərtlərini Rusiya müəyyən etmişdi. 29 maddəlik Ayastefanos sülh müqaviləsinin ən əsas maddələri bunlardan ibarət idi:(14-s.162).

1) Serbistan, Qaradağ və Rumıniya müstəqilliklərini qazanmaqla bərabər Niş Serbistana, Dobruca isə Rumıniyaya verilir. Qaradağ isə Adriatik dənizinə çıxır; 2) Qars, Batum, Ərdəhan və Bessarabiya Rusiyaya verilir; 3) Bosna-Herseq Osmanlı dövlətinin tabeliyində muxtariyyət əldə edir, ancaq burada Avstriya və Rusiyanın nəzarəti altında islahat keçiriləcək; 4) Bolqarıstana da muxtariyyət verilir, ancaq sərhədləri olduqca genişləndirilir: Dünyadan Egey dənizinə qədər olan torpaqlar və Makedoniyanın mühüm bir hissəsi Bolqarıstana verilir. Beləliklə də, «Böyük Bolqarıstan» qurulmuş olurdu; 5) İlk dəfə olaraq bu müqavilə ilə Erməni məsələsi gündəmə gətirilir və Osmanlı hökuməti onların xeyrinə islahat keçirəcəyinə söz verirdi. Osmanlı dövləti hər bəzminatını ödəməli idi.

Ayastefanos müqaviləsi ilə Rusiyanın Balkanları ələ keçirmək və İskəndərün, Bəsrə körfəzləri vasitəsilə isti dənizlərə çıxmaq siyasəti gerçəkləşmək üzrə idi. Başqa sözlə ifadə etsək, Rusiya «Şərqi Məsələsi»nin Balkanlar mərhələsini öz xeyrinə həll edərək bölgədə tək hakimə çevrilirdi. Müqavilənin şərtlərindən irəli gələrək Osmanlı dövləti Balkanlardan demək olar ki, tamamilə

çıxarıldı. Böyük Bolqanstan knyazlığının qurulması ilə Balkanlardakı, Rumelidəki Osmanlı torpaqları iki hissəyə ayrıldı. Qars, Ərdəhan, Batum və Şərqi Bəyazidin ruslara verilməsi ilə Osmanlı dövləti şərqdə Rus təcavüzü ilə bilavasitə qarşı-qarşıya qalırdı.

İngiltərə Rusiyanın Egey dənizinə çıxmasını və şərqdə mühüm baza əldə etməsini, Avstriya isə Səlanik yolunun bağlanmasını öz mənafeyinə zidd hesab edərək bununla barışmayacaqlarını və müqavilə maddələrini yenidən gözdən keçirmək lazım gəldiyini çar hökumətinə bildirdilər. Bu dövlətlər bildirişlə kifayətlənməyərək Rusiyaya qarşı savaşa hazırlığına başladılar. Çar hökuməti bu hazırlaşmadan çəkindi və irəli sürülən tələblərə boyun əyməli oldu. Beləliklə, 30 may 1878-ci il tarixində İngiltərə və Rusiya arasında Londonda hər iki dövlət təmsilçilərinin iştirakı ilə müzakirə toplantısı keçirildi(14-s.168).

Danışıqlar nəticəsində Ayastefanos müqaviləsində aşağıdakı dəyişikliklər edildi. Böyük Bolqanstan knyazlığı muxtar Bolqarıstan knyazlığı və Osmanlı dövlətinə tabe olan Şərqi Rumeli olmaqla iki yerə ayrıldı. Şərqi Rumelini xristian vali-qubernator idarə edəcəkdi. Şərqi Bayezid Osmanlı dövlətinə qaytarıldı. Bolqarıstan knyazlığının Egey dənizi ilə münasibəti ortadan qaldırıldı. Beləliklə, İngiltərə Rusiyanın Aralıq dənizinə çıxmasının qarşısını almış oldu.

Böyük dövlətlərin razılaşması nəticəsində qarşıda keçiriləcək konqresdə Avstriya Osmanlı dövlətinin tərəfini saxlamağın əvəzində Bosna-Hersekin ona verilməsini istədi. Ancaq onun bu istəyi qəbul olunmadı. İngiltərə Osmanlı dövlətinin Rusiya qarşısında dayana bilməyəcəyinə artıq inanmağa başlamışdı. İmperatorluğu Rus təzyiqindən qorumaq məqsədilə Osmanlı hökumətindən Kipri bir baza olaraq istədi. Əks halda Osmanlı dövlətinə qarşı düşmən mövqe tutacağını bildirdi(13-s.174). Osmanlı hökuməti qarşıdakı konqresdə tək qalmamaq üçün və İngiltərənin təzyiqləri qarşısında onun tələbini qəbul etdi və Kiprin İngiltərə tərəfindən işğalı ilə razılaşmalı oldu. Beləliklə, İngiltərə Osmanlı dövlətinin tərəfini tutmaq siyasətindən əl çəkdi.

13 iyun 1878-ci il tarixində Berlində kansler O.Bismarkın başçılığı ilə bir konqres çağrıldı. Konqresdə Paris və London müqavilələrini imzalayan dövlətlərin təmsilçiləri iştirak edirdi. Konqresin sonunda 13 iyul 1878-c il tarixində Ayastefanos müqaviləsini ləğv edən Berlin müqaviləsi imzalandı(3-s.182).

Bu müqavilə 64 maddədən ibarət olub əsas məzmunu da bunlar təşkil edirdi: 1. Böyük Bolqarıstan kiçildilərək paytaxtı Sofya olan muxtar Bolqarıstan knyazlığı yaradılırdı. Muxtar Bolqarıstan knyazlığı daxili işlərində sərbəst, xarici işlərdə isə Osmanlı hökumətinə tabe olacaq və vergi verəcəkdi. Bundan başqa Makedoniya və Balkan dağlarından Egey dənizinə qədər olan torpaqlar ilə Şərqi Rumeli Osmanlı dövlətinə qaytarılacaqdı; 2. Şərqi Rumeli xüsusi statusu olan bir əyalət halına gətiriləcək və bu əyalət də xristian vali tərəfindən idarə ediləcəkdi. Şərqi Rumeli daxili işlərində sərbəst, siyasi və hərbi baxımdan isə Osmanlı dövlətinə bağlı olacaqdı; 3. Bosna-Hersekə muxtariyyət verildi və bu muxtar bölgəni müvəqqəti olaraq Avstriya idarə edəcəkdi; 4. Rumıniya, Serbistan və Qaradağ müstəqillik qazandılar. Onlara müstəqillikdən başqa əlavə torpaqlar da verilirdi. Belə ki, Qaradağ Antivar limanını alaraq Adriatik dənizinə çıxma biləcəkdi. Niş Serbistana, Dobruca isə Rumıniyaya veriləcəkdi; 5.Krit, Fessaliya və Epiri istəyən Yunanıstana yalnız Fessaliya veriləcəkdi; 6.Kars, Ərdəhan və Batum Rusiyaya verilir və Osmanlı dövləti Rusiyaya təminat ödəyəcəkdi; 7.Ermənilərin xeyrinə Şərqi Anadolu bölgəsində islahat keçiriləcəyinə dair qəbul edilən qərar 61-ci maddədə əks olunurdu. Bu maddə ilə «Erməni məsələsi» adı verilən bir məsələ ortaya çıxarıldı. Osmanlı dövləti digər bölgələrdə islahatı davam etdirəcəyini öhdəsinə aldı(11-s.123). Müqavilədəki 61-ci maddə İngiltərənin erməniləri öz tərəfinə çəkmək üçün daxil edilmişdi. Bu isə İngiltərənin Osmanlı dövlətinə qarşı siyasətinin artıq dəyişdiyini ifadə edirdi.

1877-1878-ci il Türk-Rus savaşının və Berlin müqaviləsinin Osmanlı dövlətinin və Avropanın böyük dövlətlərinin mənafeyi baxımından əhəmiyyəti olduqca fərqlidir.

Ən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, 1877-1878-ci il savaşı və Berlin müqaviləsi Osmanlı baxımından böyük hərbi uğursuzluq və ən ağır müqavilə idi. Əgər 1683-cü il Vyana məğlubiyyəti ilə türklərin Avropadan çəkilməsinin başlanğıcı qoyulmuşdursa, 1877-1878-ci il savaşı və müqaviləsi ilə bu iş daha geniş ölçü aldı. Berlin müqaviləsi ilə Osmanlı dövləti Balkanlarda 212.450 kvadratmetr

ərəzi və burda yaşayan 5,5 milyon əhalini itirdi(10-s.156). Bu itki Balkanlardakı Osmanlı torpaqları və əhalisinin 2/5-sini təşkil edirdi(10-s.157). Məhz buna görə də 1877-1878-ci il savaşı «Şərqi Məsələsi»nin – türkləri bütün Avropadan, Balkanlardan çıxarmaq məsələsinin ikinci böyük mərhələsi və ya dönüş nöqtəsi hesab olunur. Bununla belə, Berlin müqaviləsi türkləri Balkanlardan tamamilə çıxartmamış, onların «Şərqi Məsələsi»nin üçüncü dönüş nöqtəsi olan Balkan savaşlarının sonuna qədər, yəni 1913-cü ilə qədər Balkanlarda qalmasını təmin etmişdi.

İngiltərə Berlin müqaviləsilə Osmanlı imperatorluğunun Rusiya tərəfindən parçalanmasının qarşısını aldı. Parçalamaq işində ön sıranı özü tutmaq istəyirdi. O, Kipri işğal edərək, erməniləri himayəsinə alaraq və Osmanlı imperatorluğunun torpaq bütünlüyünü mühafizə etmək prinsipindən əl çəkərək Osmanlı imperatorluğunun parçalanmasına, süqutuna şərait yaratdı və əslində bu işi başlamış oldu(6-s.276). 1878-ci ildən sonra İngiltərə Osmanlı dövlətinin çətin anlarından istifadə etməklə ondan güzəştlər qoparmış, Rusiyanın Osmanlı mirasına daha böyük ölçüdə yiyələnməsinə və Aralıq dənizinə çıxmasına mane olmaq üçün Osmanlı torpaqlarında ya özü təkbəşinə hökmran olmaq istəmiş, yaxud da burada özünün əlaltısı olan, bufer dövlətlər qurmaq yolunu tutmuşdu.

1877-1878-ci il savaşının nəticələri və Berlin müqaviləsi Avstriyanın mənafeyi baxımından xeyli faydalı oldu. Yəni Avstriya böhrandan böyük qazanla çıxan dövlətlərdən biriydi. Həm də bu qazancı o, savaşda bilavasitə iştirak etmədən və taqətdən düşmədən diplomatik yol ilə əldə etmişdi. Avstriya Herseqovinanı işğal etdi, Yenibazar sancağında gözətçi məntəqəsi saxlamaq hüququnu əldə etdi. Serbistan və Qaradağın genişlənmək istəyinə mane oldu və bütün bunların nəticəsində Balkanlarda siyasi və hərbi üstünlüyə malik oldu(11-s.131). Avstriya döyüşlərdə bilavasitə iştirak etmədiyinə görə gücdən düşməmişdi. Buna görə də o, savaşlar nəticəsində itkilər verən Rusiya qarşısında özünü güclü hesab edirdi. Nəticədə o, Balkanlarda panslavyanizmin gerçəkləşməsinin qarşısını almaq üçün Rusiya ilə mübarizəyə başladı. Hər iki dövlətin mənafevləri Balkanlarda kəskin şəkildə toqquşdu. Məhz bu iki dövlətin Balkanlardakı mübarizəsi Birinci Dünya savaşının ən mühüm səbəblərindən biri təşkil etdi(11-s.136).

Rusiya savaşda qalib gəlmişdi. Ancaq o, istədiklərini tam şəkildə əldə edə bilmədi. Savaş nəticəsində onun ən böyük qazancı Osmanlı dövlətinə ağır zərbə vurmasından və qarşısındakı Balkan savaşlarında hamı rolunun indidən möhkəmləndirilməsindən ibarət oldu. Bu mühüm olan iki amil sonralar Rusiyanın siyasi nüfuzu üçün müsbət əhəmiyyət daşıdı. Bununla belə, Berlin müqaviləsi Rusiyanın nüfuzunu sarsıtdı, onun İngiltərə və Avstriyaya qarşı düşmənçiliyinin getdikcə artmasına, Almaniya ilə münasibətlərinin pisləşməsinə səbəb oldu(11-s.138).

Berlin konqresində Almaniya özünü tərəf saxlamayan dövlət kimi göstərməyə çalışdı. Kansler O.Bismark Almaniyanın gələcəyi baxımından, xüsusilə Avstriya və Rusiyaya qarşı tərəfsiz olmağı mühüm hesab edirdi. Bununla belə, bəzi məsələlərdə Almaniyanın Avstriyaya meyilləndiyi, onu dəstəklədiyini hiss olunurdu. Bunu isə Rusiya xəyanət kimi qiymətləndirirdi(11-s.138). Almaniyanın tərəfsizlik prinsipi Fransanı Tunisi işğal etməyə istiqamətləndirdi, ona mənəvi dəsdək verdi.

Ümumiyyətlə, Berlin müqaviləsi, o zamankı Avropa siyasi mühitinə (dolayısıyla bütün dünya siyasi-ictimai mühitinə) əmin-amanlıq gətirmədi. Belə ki, bu müqavilə nə Balkanlarda, nə də dövlətlər arasında sülh şəraitini yaratmadı. Əksinə, dövlətlər arasındakı mövcud qüvvələr nisbətini aradan qaldıraraq yeni qüvvələr nisbətini meydana gətirdi. Bu yeni qüvvələr nisbəti isə yeni mübarizələri, imperializmin yeni şəkildə yeni ehtiraslarını doğurdu. Avstriyanın Serbistan və Rumıniyada, Rusiyanın isə Bolqarıstan knyazlığında nüfuzlarının artması bu iki dövlətin Avstriya ilə Rusiyanın Balkanlarda bir-birinə qarşı şiddətli mübarizələriylə nəticələndi.

Türkiyə-Rusiya münasibətlərində boğazlar məsələsi mühüm yer tuturdu. Rusiya Könüllü adlandırıldığı donanmasının Dardanel (Çanaqqala) boğazından sərbəst, maneəsiz keçməsinə təmin etməyə çalışırdı. 1904-cü ildə bu məsələ ilə bağlı olaraq Rusiya və Türkiyə diplomatları arasında danışıqlar bir qədər intensivləşdi. Rusiyanın «Svet» qəzetinə əsaslanaraq «Kaspi»nin verdiyi xəbərə görə 1904-cü il aprelin əvvəllərində Türkiyənin xarici işlər naziri ilə Rusiyanın Türkiyədəki səfiri Zinoviyev arasında danışıqlarda səfir boğazdan keçəcək rus gəmilərinin hərbi xarakterli olmayacağını bildirdi(7-№ 179). Türkiyə hökuməti isə rus səfirinin təklifini qraf Lamzдорfun (Rusiyanın xarici işlər

naziri qraf V.N.Lamzdorf – S. B.) Peterburqdakı Türkiyə səfiri qarşısında təsdiqlədiyi zaman qəbul edəcəyini ortaya qoydu. Türkiyə hökumətinə görə rus gəmiləri Dardaneldən aşağıdakı şərtlər daxilində keçə bilərdi(7-№ 179): 1) Könüllü donanmanın gəmiləri Dardaneldən yalnız top və döyüş mərmiləri daşımadan keçə bilər; 2) Gəmilər ticarət bayrağı altında keçəcəklər; 3) Gəmilər boğazlardan birlikdə və eyni vaxtda deyil, 48 saatlıq fasilə ilə keçməlidirlər.

Rusiyanın bəzi qəzetlərində Qara dəniz donanmasının boğazlardan sərbəst keçməsinə dair Türkiyədən razılıq alındığına və bu keçid nəticəsində Qara dəniz donanmasının bir hissəsinin ikinci Sakit okean eskadrası ilə birləşəcəyinə dair verilən xəbərlərə «Kaspi» 1904-cü ilin sentyabrında öz münasibətini bildirərək bu məlumatların tamamilə yanlış olduğunu, hətta rus hərbi gəmilərinin Dardaneldən keçməsi haqqında məsələnin əsla qaldırılmadığını göstərdi(8-№216).

XIX yüzilin əvvəllərində Türkiyə-Rusiya münasibətlərinin xarakterini 1904-1905-ci il rus-yapon müharibəsinə münasibətdən də müəyyən etmək olar. Belə ki, bu dövrdə Türkiyənin Yaponiyaya diqqəti xeyli artmışdı. «Kaspi» Peterburqda çıxan «Novoye Vremya» qəzetinin bu məsələ ilə bağlı bir məlumatını 1904-cü il sayılarının birində dərc etdi. Bu məlumatda deyilirdi: Mikado (Yaponiya imperatorunun titulu – S.B.) fəaliyyətdə olan Yapon ordusuna hərbi təmsilçi göndərdiyinə görə Türkiyə sultanına Londondakı Yaponiya səfirliyi vasitəsilə təşəkkür edərək Türkiyə və Yaponiya arasında münasibətlərin indiki səviyyədə qalmayacağını və gələcəkdə daha da möhkəmlənəcəyinə ümid etdiyini bildirir(8-№216).

Rus-Yapon müharibəsi dövründə Türkiyənin Yaponiyaya isti münasibəti təbii idi. Rusiyanın Türkiyəyə qarşı təcavüzkar mövqeyi artıq çoxdan idi ki, bir ənənəvi xarakter almışdı. Buna görə də Türkiyə Yaponiya münasibətlərində belə bir ümumi mənafe amili də rol oynayırdı. Sentyabrın son günlərində «Kaspi» Türkiyə-Yaponiya münasibətlərinə dair daha bir məlumat dərc edərək bildirirdi ki, Yaponiya Türkiyəni qısa müddət ərzində hərbi gəmilər ilə təchiz etməyə, Yapon zabitləri vasitəsilə Türkiyə donanmasını yenidən qurmağa, ona hərbi sursat göndərməyə, Dardaneli yeni sistem əsasında möhkəmləndirməyə, yeni quruluşda olan mina gəmiləri qayımağa, ümumiyyətlə silah təchizatını yeniləşdirməyə dair yenidən təklif irəli sürüb. Sultan isə hazırda Yaponiyanın təklifini diqqətlə öyrənməkdədir(130-№118). Qəzet eyni qaynağa əsaslanaraq yalnız donanmanın yeniləşdirilməsi Türkiyəyə bir neçə on milyon türk lirəsinə başa gələcəyini yazırdı(8-№216).

Trablisgərb və Balkan savaşlarına doğru Türkiyə-Rusiya münasibətlərində müsbət anlamda irəliləyiş özünü göstərmirdi, əksinə soyuqluq artmaqda idi. Rusiya mətbuatında Türkiyə əleyhinə təbliğat güclənmişdi. Bütün bunlara Türkiyə mətbuatı da öz münasibətini bildirirdi. «Yeni Qəzetə» Rusiyanın «Novoye Vremya» qəzetinə cavab olaraq Rusiya mətbuatına təşəkkür edərək bildirirdi ki, Rusiya mətbuatı rus-türk dostluğuna hələ də inanmaqda olan uzağı görməyənlərin gözlərini açdı(8-№216). Adı çəkilən qəzet başqa bir məqalədə panslavyanizmin gücləndiyini göz önündə tutaraq Türkiyəni pargermanizmlə birləşməyə çağırırdı(9-№38). Beləliklə, savaşlar ərəfəsində Türkiyə-Rusiya münasibətlərində soyuqluğun hökm sürdüyü aydın olur.

Ə D Ə B İ Y Y A T :

- 1.BDU-nun Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. 2011. №11
- 2.Bilimsel Eksen Uluslararası Hakemli Sosial Bilimlər dergisi. 4 sayı. Ankara. 2011.
- 3.Данишменд, Исмаил Шами: Османлы Тарищи Кроноложиси: с. Ы, Түркийя Йайыневи, Истанбул, 1971
- 4.«Кінчи».1875-1877.(Там мәтні). Баки, Аврасија - Press,2005.
- 5.Кавказ и мир». Международный научный журнал. 2011. №11
- 6..Карал, Енвер Зийа. Османлы Тарищи, Ъ. 8, Түрк Тарищ Куруму Йайынлары, Анкара, 1983
- 7.«Каспий». 10 апреля 1904 г., №79
- 8.«Каспий». 25 сентября 1904 г., №216
9. «Каспий». 17 февраля 1910 г., №38
- 10.Козабаш, Сдлейман. Аврпа Түркийесинин Кайбы ве Балканларда Паниславизм. Ватан

Tarix və onun problemləri, № 1 2012

Йайынлары. Истанбул, 1986, 294 s.

11. Курат, Акдес Нимет. Түркийе ве Русйа yuzuylın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk – Rus İlişkileri (1789-1960). Ankara Universitesi Basın evi, Анкара, 1970, 755 s.

12. Osmanlı Tarihi. C. V. 458 s..

13. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi. C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, 1972,

14. Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917 гг. М., 1952

S. BAKHSALIYEV

baxsaliobsamir@yahoo.com

Отражение вопросов русско-османских отношений перед Траблисской и Балканскими войнами на периодической печати Азербайджана

Материалы и статьи Азербайджанской периодической печати показывают что, Траблисскую и Балканские войны породили некоторые, довольно серьезные, причины. Россия, как другие великие державы Европы, сыграла немаловажную роль чтобы, они произошли. Она как давний соперник Османской империи и опекун Балканских государств, всячески старалась изолировать Турцию в международных отношениях. Османская империя осталась перед многими трудностями по внутренней политике. Именно Российская империя своим враждебным отношением ускорила состояния войны для Османской империи. Сложная внешняя ситуация для империи еще больше усилила враждебные отношения Балканских государств к Османской империи.

S. BAKHSALIYEV

baxsaliobsamir@yahoo.com

Reflection questions of Russian-Ottoman relations before the Balkan and Trabliss wars and periodicals on Azerbaijan

Materials and articles Azerbaijan periodicals show that Trabliss and the Balkan wars gave rise to some very serious reasons. Russia, like other great powers of Europe, played an important role to, they have occurred. It is as old rival Ottoman Empire and the Balkan States trustee, tried hard to isolate Turkey in international relations. The Ottoman Empire was left facing many difficulties in domestic politics. It was the Russian Empire to its hostile attitude hastened the state of war for the Ottoman Empire. Difficult situation for the outer empire further increased the hostility of the Balkan states to the Ottoman Empire.

Rəyçilər: t.e.d. R.Süleymanov, t.e.d. Q.Əliyev

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Sumqayıt filialı, «Riyaziyyat və humanitar fənlər» fakültəsinin Elmi şurasının 24 fevral 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 01)